

Баєва Л. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету***Назаренко П. Г.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кримінального, цивільного та міжнародного права
Запорізького національного технічного університету*

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття присвячена основоположним принципам судової влади, які виконують системоутворюючу й системоспрямовуючу функцію в розвитку національного процесуального законодавства, впливають на склад і зміст усіх правовідносин, які виникають у процесі відправлення правосуддя, відбивають найважливіші сутнісні риси інституту судової влади.

Ключові слова: держава, влада, судова влада, принципи судової влади, судова реформа, судоустрій, статус суддів.

Постановка проблеми. Однією з важливих складових частин сучасного суспільства є право кожної людини на чесне і справедливе правосуддя. Із проголошенням незалежності Україна почала напрацьовувати власну модель побудови громадянського суспільства, невід'ємною частиною якого є судова гілка влади.

Метою розпочатої ще в 1992 р. в Україні судової реформи є формування такої судової влади, яка відповідає б принципам правової держави. Рафікуючи в 1997 р. Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, наша держава прийняла на себе зобов'язання забезпечити умови для ефективного функціонування судової влади, здатної справедливо розв'язати будь-яку соціально значущу справу, що має юридичні наслідки.

Тривала судова реформа отримала в Україні новий імпульс із прийняттям 2 червня 2016 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1]. Структурні реформи судоустрою, окремих інститутів судочинства зумовлюють актуальність дослідження засадничих положень, на яких мають будуватися організація й функціонування судової влади. Втілення відповідних ідей відбувається шляхом закріплення принципів судової влади в судоустрійному і процесуальному законодавстві. На кожному новому етапі судової реформи загострюються дискусії щодо засадничих основ побудови системи органів судової влади в Україні. Принципи, які мають бути закладені у фундамент цієї системи для забезпечення доступного й оперативного правосуддя, стають предметом широкого обговорення.

Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджувалися в роботах таких вітчизняних учених, як В.Б. Авер'янов, О.А. Банчук, В.Д. Бринцев, Т.В. Варфоломеєва, С.В. Васильєв, Д.О. Вовк, С.В. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.В. Долежан, О.В. Капліна, С.В. Ківалов, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Комаров, Р.О. Куйбіда, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, В.В. Молдован, В.Т. Нор, О.О. Овсяннікова, С.П. Погребняк, Ю.Є. Полянський, Д.М. Притика, О.Б. Прокопенко, П.М. Рабінович, В.В. Сердюк, Н.В. Сібільова, О.Ф. Скакун, В.С. Смородинський, В.М. Тертишник, О.М. Толочко, О.О. Уварова, Л.Д. Удалова, Г.О. Христова, М.В. Цвік, С.В. Шевчук, О.Г. Шило, В.І. Шишкін, М.Є. Шуміло, А.Г. Ярема та ін.

Система принципів судової влади не залишається незмінною. Підкоряючись загальним закономірностям розвитку держави, деякі з них набувають нового змісту, з'являються й нові принципи.

Гостроту питанню додає той факт, що у світі немає зразкових моделей побудови судової влади, а міжнародна спільнота досі не виробила єдиних стандартів судоустрою. У кожній країні структура й побудова судоустрою визначаються з урахуванням традицій та історичного розвитку.

Мета статті – визначити вихідні принципи організації й функціонування судової влади в Україні, що становлять фундамент судової системи та судових процедур розгляду й вирішення справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Окремий розділ Конституції України присвячений питанням правосуддя як особливій функції державної влади, що здійснюється виключно судами [2].

Виникнення судової влади сягає в далеке минуле, а процес її розвитку триває вже багато століть і пройшов кілька етапів. Цей розвиток не був поступовим, судова влада розвивалася у межах історичних умов становлення конкретних держав.

Усі сторони організації та діяльності суду регулюються нормами права. Серед них варто вирізнити норми, що визначають не окремі деталі устрою суду та його діяльності, а найбільш загальні і найбільш важливі їхні сторони, які, зважаючи на викладене, набувають значення принципів судової влади.

Судово-правова реформа, що провадиться в Україні, прийняття нових матеріальних і процесуальних законів суттєво впливають на вдосконалення системи принципів судової влади, надаючи деяким нового змісту.

Принципами судової влади є норми найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, побудову її основних інститутів та спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою. Принципи діють у межах єдиної цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної системи, тому порушення одного з них тягне за собою порушення інших [3, с. 22].

Принципи судової влади визначені як загальні правові положення, що відображають функціональне призначення суду в суспільстві, сприяють досягненню завдань, які стоять перед ним, окреслюють структурну побудову судової системи і процедури відправлення правосуддя. Вони прямо закріплені в конституційних та інших нормативних актах або випливають з їх змісту та правової природи самої судової влади. Правову природу принципів судової влади розкрито через їх основні характеристики: вони відображені в найзагальніших правових нормах, закріплюють або регулюють усі правовідносини, що утворюються в процесі організації й діяльності судової влади, обслуговують зміст інших норм законодавства, що забезпечують дію юридичних механізмів реалізації принципів судової влади, виступають різновидом принципів права, зокрема таких, які регламентують організацію та діяльність органів державної влади й акумулюють у собі всі їх сутнісні риси.

Місце принципів судової влади у загальній системі принципів права зумовлюється тим, що їх дія поширюється на організацію судової системи й на регламентацію процедури судового розгляду справ. Більшість із них є міжгалузевими, оскільки обов'язок їх забезпечення з боку держави випливає з конституційного положення про судовий захист прав і свобод людини (ст. 55 Конституції), а значить, поширюється він на весь процес реалізації судової влади.

У науковій правовій літературі можна виділити три головних підходи до класифікації принципів судової влади. Прихильники першого вважають, що варто виокремити принципи безпосередньо судової влади і принципи її організації й діяльності; другого – що їх варто диференціювати на 2 групи – принципи організації судової влади (організаційні) і принципи її діяльності (функціональні, або організаційно-функціональні); третього – що поділ принципів на організаційні й функціональні є умовним, оскільки обидві групи знаходять своє відбиття і в побудові судової системи, і в процесі вирішення судом юридично значущих справ. Кожен принцип стає органічною частиною єдиної системи. За умови становлення судової влади як рівнозначної й рівновеликої серед інших гілок доречно вести мову про єдину систему принципів її організації й діяльності. Будь-яка внутрішня класифікація останніх буде умовною й можлива хіба що для зручності або доцільності конкретного наукового дослідження. Для практики ж важливим є сам факт визнання цінності судової влади в демократичному суспільстві, ц принципів її організації й функціонування під час судової реформи й у повсякденній судовій роботі [4].

Будучи єдиною, система принципів судової влади поділяється на три підсистеми: інституціональну (загальні принципи судової влади), функціональну (принципи відправлення правосуддя) й організаційну (принципи організації системи судових органів, або судоустрійні принципи). Усі вони хоча й пов'язані між собою, утворюють самостійні галузеві підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням.

Інституціональні принципи фіксують загальні відносини, що виникають під час запровадження інституту судової влади в суспільстві, окреслюють її місце в системі поділу влади й загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами [5, с. 178]. До інституціональних принципів судової влади належать: паритетність, справедливість, верховенство права, законність, здійснення судової влади тільки судом, доступність, незалежність і самостійність, безсторон-

ність, процедурність. Усі вони взаємопов'язані і взаємозалежні, нормативно закріплені на конституційному й законодавчому рівнях.

Функціональні принципи судової влади стосуються відносин, що виникають під час судового розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. Але, на відміну від таких специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи розкривають загальні засади здійснення й реалізації повноважень судової влади, характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи і для всіх видів судочинства. До функціональних принципів судової влади, які становлять основні засади провадження судової діяльності, належать: а) державна мова судочинства; б) гласність і відкритість судочинства; в) колегіальний та одноособовий розгляд судових справ; г) участь народу в здійсненні судової влади; г) справляння судочинства на засадах рівності сторін; д) змагальність; е) презумпція невинуватості; ж) забезпечення обвинуваченому, підозрюваному, підсудному права на захист; з) право на оскарження судового рішення; и) обов'язковість судового рішення [6].

Організаційні (судоустрійні) принципи звернені до відносин, що виникають не з приводу розгляду й вирішення конкретного виду судової справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу суддів, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. До організаційних (судоустрійних) принципів судової влади належать основні засади побудови судової системи та статусу суддів – носіїв судової влади, а саме: а) єдність судової системи і статусу суддів; б) територіальність, спеціалізація та інстанційність у побудові судової системи; в) незалежність, недоторканність, незмінюваність і професіоналізм суддів.

Чітке дотримання всієї системи принципів забезпечує повний, усебічний та об'єктивний розгляд кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та інших справ і, таким чином, виконання завдань судової влади.

Основоположні принципи судової влади виконують системоутворюючу і системоспрямовуючу функцію в розвитку національного процесуального і судоустрійного законодавства, впливають на склад і зміст усіх правовідносин, що виникають у процесі відправлення правосуддя, відбивають найважливіші сутнісні риси інституту судової влади, пронизують собою майже всі основи організації й функціонування судової влади. До них можна віднести: верховенство права й законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед законом і судом, незалежність, самостійність, повноту, транспарентність. Усі вони мають різну сферу дії у правовій системі.

Варто підкреслити особливий статус таких принципів, як верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед законом і судом. Вони є загальноправовими, характерними для права загалом, і визначають якісні особливості всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регульованих ними суспільних відносин. Ці принципи діють у всіх галузях права, віддзеркалюють загальновізані ідеї й цінності, універсальні для різних народів і незмінні протягом значного періоду історичного розвитку.

Такі ж принципи, як незалежність, самостійність, повнота і транспарентність, поширюють свою дію переважно на правовідносини, що виникають, змінюються і розвиваються у сфері реалізації повноважень, наданих судовій владі. Відправлення правосуддя є важливою і необхідною умовою їхнього втілення.

Базовими організаційними принципами побудови органів судової влади, що відбивають системно-структурні її характеристики, є умови забезпечення: а) доступності правосуддя (у першу чергу, через територіальну доступність); б) компетентності суду (через спеціалізацію суду й суддів та вимоги щодо їх високого професійного рівня); в) прав особи на перегляд судового рішення, винесеного в її справі (в організації судової влади цей стандарт відбивається через ієрархічність побудови судової системи й інстанційність судового провадження [7, с. 134].

Процедурні принципи судової влади містять основні ознаки судового провадження: змагальність, гласність, розумність строків судового провадження, державна мова судочинства, колегіальний і одноособовий судовий розгляд, участь народу у відправленні правосуддя, забезпечення права особи на правову допомогу, обов'язковість і вмотивованість судових рішень.

Висновки. Отже, досліджуючи проблеми судової влади, можна стверджувати, що в теорії судоустрою є різні підходи щодо класифікації принципів.

Під принципами судової влади розуміють норми найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, побудову її основних інститутів та спрямованість на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою.

Засади судочинства є нормами прямої дії, мають безперервний, стабільний, виключний, юрисдикційний та системний характер.

Аналіз чинного законодавства України щодо організації діяльності судів свідчить, що доцільно виділити три підсистеми принципів: інституціональні (загальні принципи судової влади), функціональні (принципи відправлення судочинства) й організаційні (принципи організації системи судових органів, або судоустрійні принципи).

Завдяки визначеним рисам принципів судочинства, судова влада отримує значну перевагу в системі стримувань та противаг, оскільки саме в процесі вирішення конфліктних ситуацій з'ясовується ефективність прийнятих законодавчою гілкою влади юридичних актів та їх спроможність захистити права, свободи та інтереси особи у державі.

Література:

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – С. 7.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секр.), Ю.Г. Ба-

рабаш та ін.; Нац. акад. прав, наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2012 – 1128 с.

3. Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади / А.О. Селіванов. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 120 с.
4. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юридичних вищ. навч. закл. / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2010. – 584 с.
5. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз [Монографія] / Л.М. Москвич. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 384 с.
6. Маляренко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку / В. Маляренко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 3–10.
7. Овчаренко В.А. Державний механізм забезпечення інваріантного функціонування судової системи : дис. ... канд. наук із держ. управ. : 25.00.02 / В.А. Овчаренко. – Донецьк, 2008. – 174 с.

Баева Л. В., Назаренко П. Г. Классификация принципов судебной власти в Украине: общетеоретический анализ

Аннотация. Статья посвящена основополагающим принципам судебной власти, выполняющих системообразующую и системоуправляющую функцию в развитии национального процессуального законодательства, которые влияют на состав и содержание всех правоотношений, возникающих в процессе отправления правосудия, отражают важнейшие существенные черты института судебной власти.

Ключевые слова: государство, власть, судебная власть, принципы судебной власти, судебная реформа, судоустройство, статус судей.

Bayeva L., Nazarenko P. Classification of Principles of Judiciary in Ukraine: General Theoretical Analysis

Summary. The article is devoted to the fundamental principles of the judiciary, fulfilling the system-forming and system-governing function in the development of the national procedural legislation, influencing the composition and content of all legal relations arising in the process of administration of justice, reflecting the essential features of the institution of judicial authority.

Key words: state, authority, judicial authority, the principles of judicial authority, judicial reform, the judiciary, the status of judges.